

A VÁR ÉS UJLAK RÉGI NÉMET UTCANEVEI

Az utcák manapság a városi magisztrátus bölcsességének köszönhetik nevüket, valamilyen azonban maga a nép volt az, amely városának, vagy falujának utcáit elkeresztelte. Az utcanev ilyenformán, ha talán nem is éppen jelentős, de érdekes történelmi emlék, amelyből sok mindenre lehet következtetni. Az egykori utcanevek gyakran utalnak egyes történelmi eseményekre, következtetéseket engednek a lakosság kulturájára, szokásaira, foglalkozására, néprajzi összetételére és a városok történelmének más adataira is. Az utcanevadásban sokszor igen közvetlenül és határozottan nyilvánul meg a nép szelleme, találékony-sága, fantáziája vagy kedélye. Mindez a legújabb idők felfedezése és ennek megfelelően az utcanevkutatás egészen újkeletű tudomány. Ennek az új kutatásnak azonban már vannak figyelemreméltó eredményei; elsősorban a német, azután a francia és más nemzetiségű kutatók is produkáltak már igen érdekes adatokat.

Nálunk az utcanevkutatás terén ugyszólván semmi sem történt még. Éppen ezért különös figyelmet érdemel az a munka, amely a német philológiai dolgozatok sorozatában most jelent meg Buda német utcaneveiről. A könyv szerzője Vass Klára, nagy felkészültséggel és alaposággal látott hozzá feladatának megoldásához és könyve kétségkívül érdekes fényt vet a régi-Buda két és félszáz éves történetére. Legfőbb forrásmunkája az úgynevezett *Zeiger*. A törökök kiűzése után a budai városi tanács összeírását készítette az egyes városrészek háztelkeiről és azok tulajdonosairól, az összeíró a házszám mellett megnevezte az utcákat is. A Vár összeírása 1696-ban készült, címe: *Zeiger über die Vöstung und*

Wasser Statt. Hat esztendővel később készült az ujlaki összeírás, a *Zeiger über das Neustüfft 1702*.

A töröktől való visszafoglalás utáni időkben Budán sokáig nem tudott megindulni a regenerálódás, vagy éppen a fejlődés folyamata. A romhalmaz, azután a pusztító pestis nyomott hangulatot teremtett, a lakosság alig fogott hozzá a város helyreállításához. Az 1694. év végén Palm János Dávid udvari kamarai tanácsos Budán jártában alig talált még felépített házat. Az 1696. évi *Zeiger* is a házak tulajdonos nagyrészt félig-meddig romhalmaznak írja le. A város lakossága mindenfelől bevándorolt telepések közül került ki, akik még nem érezték hazájuknak Budát, akik között nem volt egységes szellemi élet és nem volt meg az együvéstartozás érzése. A *Zeiger* adatai igen sok tekintetben illusztrálják ezt az állapotot, az utcanevek változása a későbbi évtizedekben azután érdekesen mutatja a megindult fejlődést, a városi élet kialakulását. A Haus-Gewöhr Protokollok mutatják az utcanevek változásait a későbbi évtizedekben és századokban. A *Zeiger* utcanevei sok esetben átvezetnek a XVIII. századba, amely időponttól kezdve a városi élet meghittsége elvész a fejlődésben. 1872-ben Buda és Pest közigazgatási egyesítése idején a német neveket lefordították a hivatalos magyar nyelvre; ezzel lezárult a budai német utcanevek korszaka, a régi elnevezések egy része azonban tovább él még most is, magyar fordításban. Vass Klára könyvének adatai megmutatják, hogy a jelenlegi utcanevek közül melyeknek van történelmi kapcsolatuk, és eredetük milyen régi időkbe vezethetők vissza.

AZ EGYKORI VÖSTUNG

A Vár Buda belvárosa volt. Itt összpontosult a hivatalos és szellemi élet, itt lakott a gazdag polgárság, a lakosság itt érezte leginkább a városi környezetet. Ennek nyomai az utcaneveken is meglátszanak.

A mai Disz-tér és a Tárnok-utca a *Hauptplatz* nevet viselte. 1728-ban ez a név *paradi oder Hauptplatz* változatban jelenik meg, 1797-től kezdve már *Parade Platz* néven említtük. Ez a név maradt meg magyar fordításban is. A *Parade Platz* név föltűnése után a *Zeiger* korabeli *Hauptplatz* egységes elnevezése megszakadt. A *Parade Platz* csak a mai értelemben vett tér, a széles utcarész a *Hauptgasse*, majd *Dreifaltigkeitsgasse* nevet kapta.

A mai Kaszinó-utca egykori neve *Rauchfangkherer gässl* volt. Nevét az utcában lakó kéményseprőtől vette, amint a *Zeiger* elmondja No 12.: *Ain eckhaus auf dem Hauptplatz an dem Rauchfangkherer gässl. Peter Paul Franzin burgl. Rauchfangkherer*. 1700-ban az utca mint *Pastein gassen* fordul elő. 1850-ben a névváltozat *Bastion gasse*.

Az Uri-utca régebben is mindig *Herren gasse* volt. Itt laktak a Vár előkelőségei. A Szentháromság-utcában a Bátyasétány és az Uri-utca közötti része volt a *Schwaben gässl*, amelyet valószínűleg a benne lakó svábokról neveztek el. A mai Nőegylet-utca *Heußler gässl* volt. Nevét az ott lakó Heisler generálisról kapta, aki résztvett Buda visszavívásában. A *Zeiger* ezt így mondja el: No. 33. *Ain eckhaus in der Herrengassen. Hr. General Heußler Graff v. Haidersheim*.

Buda visszavívásánál a császári sereg a mai Kapisztrán-tér környékén nyomult be a várba. A tér neve volt: *Auf der Kayl. Preche*. A későbbi években, mikor a harcok emléke már elhalványult, a környék közös elnevezése megszakadt. Egyik része beleolvadt a *Herrengasse*-ba, a másik része a szomszédos Franciscaner Plázlbe. Később a Ferdinánd kaszárnya építése után egy ideig *Ferdinandsplatz* volt a tér neve, húzamosan azonban a mai magyar névben is az egyházi vonatkozást tartotta meg az utcanev.

A RÉGI ZÁRDA EMLÉKE

A mai Dárda-utca *Kloster gässl* volt. Ebben a névben a lakosság csak emlékezett a Clarissa apácákra, mert az apácarend 1696-ban már nem volt a Várban. A *Zeiger* a *Kloster gässl* közelében a *Herren gasse 72*, számú

vendégszobáról.

A bécsi kapu előtti térség a *Wiener Pläzel* volt. Ez a név napjainkba is elhozza a város rég lebontott kapujának emlékét.

A BUDAVÁRI ZSIDÓK UTCÁJA

A mai Werbőczy-utca a *Zeigerben Juden gässl* néven szerepelt. A *Zeiger* leírása szerint: *Hier fangt an das Juden gässl, hat ihren lauff bis an das Pläzel bey dem grünen baumb*. Buda visszafoglalása után zsidók már nem laktak a Várban, de a nép emlékezetében olyan élenken éltek az egykori zsidók, hogy az utca régi nevét megtartotta. 1737-ben még látható volt az utcában zsidó szokás szerint épített ház is. 1749-től kezdve *Josephi gassen* néven említik az utcát, 1805-ben *Consilium* vagy *Kammer gassenak* hívják. 1822-ben és 1836-ban feltűnik a *Totten Gasse* név. Erre vezetett az ut a temetőhöz. A régi *Wiener gassen* átkeresztelése után az egész XIX. században ez az utca kapta meg a Bécsi-ut nevet.

A Színház-utca a *Zeigerben Carmeliter gassen* néven szerepel. Ebben az utcában volt a karmeliták temploma és kolostora. Az utca csak 1787-ben kapta a *Theater gasse* elnevezést, amikor a templomot átépítették színházzá.

SZENT GYÖRGY TEMPLOMA ÉS TERE

Bey denen Casarmen volt a Szent György-tér neve. Az utca nevét a környéken épült két nagy kaszárnyáról kapta. A *bey denen Casarmen* elnevezés csak a *Zeigerben* maradt fenn, később a teret *Georgi Platznak* hívták. A téren valamikor Szent György tiszteletére épített templom állott, amely a török harcokban romba dőlt. A lakosság a tér nevében ennek a régi templomnak emlékét őrizte meg. A szabadságharc után Hentzi tábornok szobrát helyezték el itt, ekkor átmenetileg *Hentzi Platznak* is hívták.

A mai Lovarda-utca a *Zeigerben Bateria gässl* néven szerepel. Nevét az utca mellett felállított ágyutelepről kapta. Közvetlen környékét is *bey denen Bateriaen* elnevezéssel emlegették.

A Szent György-utca egy része volt a *Platz bey dem Stuhlweissenburger Thor*. Közvetlenül a fehérvári kapu környékét nevezhették így. Ezt a nevet a *Zeiger* még nem említi, a név csak később tűnik fel.

A *Haupt strasse* elnevezés kiterjedt a mai Palota-térre, Szent György-térre, Szent György-utcára, Disz-térre, Tárnok-utcára, Szentháromság-térre, Pázmány-utcára, Iskola-térre és Fortuna- vagy Werbőczy-utcákra. Ez az elnevezés csak összefoglalta a városban keresztül vezető főutvonalaikat, amelyeknek egyébként külön nevük volt. A *Haupt strasse* elnevezés 1837 után tűnt el véglegesen.

A koronázó-templom mögött, a Halászbástya előtt elterülő térség volt a *Fisch Platz*. Először Schams ír róla 1822-ben: *am Fisch Platze hinter der Pfarrkirche*. Itt volt a halpiac, amint azt a későbbi adatok is igazolják. A piacról a bástyát is *Fischer Bastionnak* nevezték, ez az elnevezés maradt meg napjainkig is.

A mai Bátyasétány volt az *an der langen Wand*. Az Országház-utcában a Kapisztrán-tértől a Bátyáig terjedő részét *Frühlingsgassenak* hívták. A nevet azért kaphatta az utca, mert kivezet a várbástyára, amelyre kilépve, szinte meglepi a szemlélőt a közeli Rókus- és Rózsahegy üdén zöldelő hegyoldalainak frissesége. Ezen az utcán keresztül közelítette meg a Várat a tavasz.

A SZEGÉNYES UJLAK

Ujlak a török hódoltság után épült városrész. Falusias külsejű volt, lakosai szegények, legnagyobb részét egészen egyszerű emberek. Ezek a körülmények meglátszanak az utcaneveken is. Az ujlaki részek utcaneveiben sokkal kevesebb a fantázia, a kedély és a tradícióstisztelet, mint a Várban, az ujlaki nevek a Vár utcaneveivel viszonyítva meglehetősen szürkék és semmitmondók.

Egész Budát átszelte a *landstrassen*, ez lehetett a közlekedés főutvonala. A *landstrassen* ma a Zsigmond-utcának körülbelül a Kavics-utcától a Zsigmond-térre vezető része. Az ut egyik részét *Croathengassennek* is hívták, ennek némi változata a *Raitzenstrasse*, ezen a részen a háztulajdonosok szinte kivétel nélkül szlávok voltak. A XIX. században már *ptstrasse*, *Hauptgasse* volt az általános elnevezés.

A *Bergstrassen*, a mai Kavics-utca, a Rózsahegyre vezet fel, a *Weingartstrassen*, a mai Ürömi-utca, a szőlőhegyekre vezetett. Hívták ezt az utcát *Zellengassenak* is. Az utca felső végén épült új házcsoportok neve volt: *die neue Welt*.

A *Tiefen Weg*, a mai Lubló-utca valószínűleg vizmosásban épült. A mai Bécsi-ut volt a *Wienerstrasse*, neve magyar fordításban a mai napig is megmaradt. A *Freythoff gasse* a temető fala mellett haladt el, a *Weingartstrassen unter den mathias berg* az Ujlak feletti szőlőhegyekre vezetett. A *Marktplatz* ma részben Zsigmond-tér, részben már beépítették. Az *alt ofner gassen* a Lajos-utcának és a Zsigmond-utcának a Duna felől eső része volt, itt bonyolódott le Óbuda felé a forgalom. A mai ujlaki rakpart volt a *donau weeg*. A *donau gassen-t*, a *Breü gässl*, a *gässl zu der donaut* már beépítették. A *Marckh Platz*, a mai Kolosy-tér, volt Piac-tér, a XIX. században *Heu Platz* volt a tér neve, itt tarthatták a szénavásárt. A mai Határ-utca volt a *Königsberg gasse*. Az utca végén lévő romokat a nép képzelete királyi palotának tette meg és innen kapta az utca elnevezését.

MAGYAR HÁZTULAJDONOSOK BUDÁN

Vass Klára könyvének függelékében közreadjuk a *Zeigerben* felsorolt háztulajdonosok névsorát. Ez a névsor is mutatja, hogy a város lakosai között ezekben az időkben még alig volt magyar. A *Vöstung* háztulajdonosai között mindössze három magyar nevet találunk. A 235-ös és 236-os számokat a *Zeiger* így említi: *Hat vüll guets gemeür, gwölber und Keller, fürst Paulus Esterhasi, Palatinus in Hungarn*. A 224-es számú háznál a következő adatok szerepelnek: *Hat noch guets gemeür gwölber und Keller, Joseph Lasko burgerl. Tischler*; pronunz Hl. Anrausch Augustinus Multhauff. A 214-es szám alatt a következő bejegyzést találjuk: *Hat wenigs alts gemeür, Hr. Alexander Nedezky von Labathlon, vicegspan Zu Gränn*.

Az ujlaki háztulajdonosok között már valamivel több a magyar. A sok német és szláv név között szerepel *Horvat Janosch, Utvarl Lucas, Ferez Husar, Farkas Janosch, Kis Mathias, Paul Husar és Lodor Márton*. Ez az az érdekes összeállítás azt mutatja, hogy Budán a törökök kivonulása után nyomban megjelentek a magyarok is, ha nem is olyan tömegesen, mint a Habsburgok által idetelepített németek.